

Гаваркія прозвішчы ў творах Янкі Брыля

Назаранка Алена Міхайлаўна

УА «Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»

Чытаючы літаратурны твор, мы часта не задумваемся над тым, якая складаная задача для пісьменніка – стварыць імя для свайго героя. У мастацкім творы асабовыя імёны, прозвішчы, мянушкі персанажаў з’яўляюцца адным з найважнейшых выяўленчых сродкаў, паказчыкам яркасці, праўдзівасці, запамінальнасці створаных пісьменнікам вобразаў.

Важна адзначыць, што змест і функцыі антрапонімаў у рэальным жыцці і ў мастацкай літаратуры розныя. У сённяшнім грамадстве імя ў большасці выпадкаў успрымаецца як “пусты” знак. Наш сучаснік рэдка задумваецца над сэнсам оніма, не заўважае сувязі паміж імем чалавека і яго сутнасцю, характарам, лёсам. У мастацкай літаратуры назіраем іншае: пісьменнік адраджае старажытную традыцыю бачыць ва ўласным імі формулу асобы, ключ да яе разумення. Гэтыя заўвагі маюць дачыненне і да прозвішча – аднаго з самых цікавых складнікаў антрапанімічнай лексікі. Прозвішча-паэтонім – гэта не проста спадчынная назва, якая паказвае на прыналежнасць індывіда да пэўнай сям’і, роду. Прозвішчы, створаныя пісьменнікам, не столькі *вылучаюць, ідэнтыфікуюць* персанажа як члена соцыуму, колькі *апісваюць, характарызуюць, ацэньваюць* асобу. Гэта значыць, такія антрапонімы адносяцца да разраду *гаваркіх* слоў.

Мы разгледзелі прозвішчы герояў апавесцей “Ніжнія Байдуны”, “Сіročы хлеб”, “У Забалоцці днее” і асобных апавяданняў Янкі Брыля. Многія з гэтых прозвішчаў маюць выразную ўнутраную форму, раскрыццё якой адбываецца пры дапамозе такіх сродкаў, як псіхалагічная характарыстыка персанажа, апісанне знешняга выгляду, учынкаў героя ў сюжэтным дзеянні.

Вылучаныя намі гаваркія прозвішчы можна аб’яднаць у некалькі тэматычных груп, кожная з якіх адлюстроўвае асноўны прынцып характарыстычнай намінацыі персанажа.

Найбольшую па колькасці групу складаюць прозвішчы, якія характарызуюць маральныя якасці, рысы характару герояў. Адзін з прыёмаў утварэння такіх прозвішчаў у Я.Брыля – метафарызацыя. Так, пісьменнік утварае антрапонімы ад слоў, якія ў пераносным ужыванні набываюць ярка выражанае ацэначнае значэнне. Найчасцей гэта назвы звяроў, птушак, прадметаў побыту, напр.: *Мурашка* (нястомны працаўнік), *Жук* (хітры, пранырлівы), *Капейка* (нікчэмны), *Куля* (небяспечны для людзей), *Лопух* (неразумны, някемлівы), *Ранейка* (прычэпісты, назойлівы) і інш. Так, да ліку антрапонімаў гэтай групы адносіцца значымае,

семантычна насычанае прозвішча героя аповесці “У Забалотці днее” Івана *Мурашкі*. Агульны назоўнік, які лёг у аснову гэтага прозвішча, можа ўжывацца метафарычна для характарыстыкі рупліўца, працаўніка. Унутраная форма антрапоніма *Мурашка* раскрываецца за кошт выкарыстання ў мікракантэксце – апавяданні пра лёс сям’і Івана – слова-этымона прозвішча, ужытага ў складзе параўнальнага зварота: “*І дзед, і бацька Іванаў былі батракамі. Іван Аўдолевіч пайшоў на іх: і працавіты быў, як мурашка, і не шанцавала яму ні ў чым, відаць, найбольш*” [1, с. 21].

Ствараючы ацэнна-характарыстычныя прозвішчы, Я.Брыль звяртаецца да рэсурсаў не толькі літаратурнай, але і дыялектнай мовы. Так, прозвішча Настулі *Кукобінай* з апавядання “Праведнікі і зладзеі” ўтворана на базе рэгіянальнага слова, зафіксаванага ў слоўніку У.Даля: *кукоба* – ‘бережливый хозяин, скопидом’ [2, с. 227]. Значэнне прозвішча гераіні цалкам апраўдваецца апісаннем яе паводзінаў. Нават у час малітвы Настуля не забываецца на гаспадарчы клопат: “*Гляджу, Настуля Кукобіна, багатырка на ўсю вёску, моліцца, а сама ўсё цікае за рэчку, каб гусі ў шкоду не ўлезлі*” [1, с. 200].

У другую тэматычную групу мы вылучылі прозвішчы, якія паказваюць на род заняткаў і сацыяльнае становішча персанажа: *Жывіца* (лесаруб), *Лапінка* (кравец, бядняк), *Мамоньчык* (багацей) і інш. Так, прозвішча аднаго з герояў апавядання “Праведнікі і зладзеі” Кастуся *Лапінкі* нясе інфармацыю аб прафесіі героя: ён кравец. У гэтым сэнсе антрапонім суадносіцца са словам *лапін* – ‘латка’ і *лапіць* – ‘латаць’ [3, с. 221]. Прозвішча гэтае ўказвае таксама на беднасць краўца і яго сям’і, якія жывуць паводле прынцыпу: “*Мы дзень з алеем, а тыдзень – так галеем*” [1, с. 200].

Семантычна неадназначным з’яўляецца прозвішча Алёшы *Жывіцы* са згаданага апавядання. Антрапонім гэты ўтвораны ад агульнага назоўніка *жывіца*, які мае значэнне ‘вадкая празрыстая смала, што выцякае са ствалоў хвойных дрэў’ [3, с. 262]. Такім чынам, прозвішча ўскосна паказвае на род заняткаў героя: *Жывіца* – лесаруб. Акрамя таго, яно асацыятыўна звязваецца з дзеясловам *жывіць* – ‘быць апорай, асновай чаго-небудзь, падтрымліваць што-небудзь’ [3, с. 262]. *Жывіца* маральна падтрымлівае Кастуся Лапінку, у размовах з *Жывіцам* кравец знаходзіць апору ў вырашэнні складаных жыццёвых пытанняў.

У наступную тэматычную групу можна аб’яднаць прозвішчы, якія характарызуюць вонкавы выгляд персанажаў: *Торба* (вялікі, грувасткі), *Калодка* (нязграбны, медзведзьяваты), *Камлюк* (прыземісты, каржакаваты), *Лучок* (невысокі, маленькі) і інш. У гэтую групу мы аднеслі прозвішча краўцоў-кажушнікаў з апавядання “Галя” – *Торба*. Антрапонім гэты адпавядае знешнасці маўклівых, няўключных, непаваротлівых дзядзькоў, якія сапраўды нагадваюць вялікія мяхі-*торбы*. Аўтар так апісвае

персанажаў: “*Два здаравенныя панурья браты. Абодва ў доўгіх кажухах, нібы ў доказ таго, што не заўсёды шавец ходзіць без ботаў, абодва ў вялізных шапках, нібы па цэлай авечцы ў іх на галаве, абодва ў лапцях і вусатыя*” [1, с. 200]. Прозвішча ўтрымлівае інфармацыю і пра род заняткаў герояў. *Торба* – атрыбут вандроўніцтва, а краўцы зарабляюць на хлеб, ходзячы па вёсках і шыючы людзям кажухі.

Асаблівасці маўлення персанажаў адлюстроўваюць прозвішчы *Забабулаў* (герой апавядання “Пасынак” гаворыць пагрозліва, агрэсіўна), *Ланатуха* (гаворка персанажа аповесці “У Забалотці днее” неразборлівая, а заўвагі ў большасці выпадкаў недарэчныя), *Сякач* (рэплікі героя аповесці “Ніжнія Байдуны” заўсёды вострыя, трапныя).

На ўзрост дзейных асоб паказваюць прозвішчы *Малец* з аповесці “Сіročы хлеб” і *Вячэра* з апавядання “Надпіс на зрубе”. Першае належыць падлетку, які толькі пачынае пазнаваць жыццё з яго радасцямі і болям, другое – дзевяностагадоваму старому, ветэрану трох войнаў, які ў глыбокай старасці, у *вечар* свайго жыцця, асэнсоўвае адвечныя маральныя праблемы.

Па характары эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі прозвішчы падзяляюцца на дзве групы: антрапонімы, якія выражаюць станоўчую ацэнку персанажа (*Жывіца, Юрчка, Лапінка*), і прозвішчы, якія ацэньваюць дзейную асобу адмоўна (*Лустач, Дуля, Куля, Капытка, Жук*).

Прозвішчы ў творах Я.Брыля могуць ужывацца ў якасці метафарычнай характарыстыкі пэўнага тыпу людзей: “*Яна [пані Мар’я] падсела да Санькі і ўжо малое сама: “Што ж, прыйдзе час, і наш Аляксандр Сурновіч будзе – хто ведае? – можа, Янам Матэйкам. Ян Матэйка, дзеці, гэта быў такі польскі мастак, на ўвесь свет*” [1, с. 134]. Адно імя і прозвішча знакамітай асобы ярчэй ахарактарызуе чалавека, чым шматслоўныя гістарычныя экскурсы.

Разгледжаны матэрыял сведчыць, што прозвішчы ў творах Я.Брыля дапамагаюць стварыць больш яркія, шматгранныя вобразы персанажаў, ахарактарызаваць іх, даць ім эмацыянальную ацэнку.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брыль, Я. Выбраныя творы / Я. Брыль. – Мінск : «Беллітфонд», 1999. – 448 с.
2. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1978 – 1980. – Т. 2. – 1979. – 779 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : Больш за 65 тысяч слоў / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.